

Інтерв'ю з професором М. Г. Соколянським

Шановний Марку Георгійовичу, чи пам'ятаєте Ви, коли саме і під впливом яких обставин зароджувався Ваш інтерес до читання? Чим була книжка для Вас у дитячі роки? Яку роль відігравали бібліотеки (шкільна, публічна, домашня) у формуванні Ваших читацьких смаків і пріоритетів?

Інтерес до деяких літературних жанрів (казок, байок, загадок) зароджується, як правило, у ранньому дитинстві й розпочинається з батьківських розповідей або читання казок перед сном. У мого покоління цей період «формування естетичних інтересів» був порушений війною. Мені було два роки, коли Німеччина розпочала війну з Радянським Союзом, і раптом у звичному сімейному житті майже усе змінилося. Мама зі мною встигла евакуюватися, і першу половину війни ми з нею прожили у західносибірському селі. Батько, професор-невропатолог, залишався у Ленінграді, працюючи консультантом військових госпіталів у важкий період блокади міста. Лише на початку 1943 року у стані дистрофії він був вивезений «дорогою життя» (так називали шлях, який проходив по замерзлій поверхні Ладозького озера). Кінець війни ми зустріли у приволзькому місті Ярославлі, де батько очолив кафедру нервових хвороб місцевого медичного інституту.

Єдиною моєю книжкою у ранні дитячі роки була «Казки, пісні, загадки» С. Я. Маршака, за якою я і вчився читати. А сімейна бібліотека? Вона залишилася у блокадному Ленінграді, де після евакуації батька була цілком спалена сусідами по комунальній квартирі. Та хто ж осудить тих ледве живих від голоду і морозу людей? Однак жодного тому з тих книжок, що були у нас до війни, не залишилось, і збирання бібліотеки (з нуля!) почалося в Ярославлі після 1946 року, коли ми вже мешкали в окремій і досить просторій квартирі. Саме тоді розпочався цей довгий процес — приємний, але далеко не простий.

Пам'ятаю, якою радістю був для мене, восьмирічного хлопця, подарований мамою товстий том — повне зібрання художніх

творів Пушкіна. До цього я чув лише деякі його вірші на початку своєї шкільної освіти та від батьків — уривки або цитати з його поезій. З великими труднощами, вистоюючи у довгих чергах та з попередніми записами, щастило нам (спочатку батькам, потім — саме мені) підписуватися на повні зібрання творів різних класиків світової літератури. Проте поступово, том за томом, ці книги займали місця на полицях і ставали важливою частиною не тільки житлового інтер'єру, але усього нашого життя.

Ще будучи учнем молодших класів, став я читачем однієї стаціонарної бібліотеки. Вона знаходилася на великому і не дуже чистому подвір'ї специфічного закладу, який називався «Домом селянина» (чомусь *селянина*, а не *колгоспника*). Там працювала добра знайома моїх батьків; вона оформила мене як повнолітню людину і дозволяла самому ходити уздовж полиць та обирати собі книжки. Не знаю, яким чином, але на цей «селянський двір» потрапило чимало класичних творів. Наприклад, саме там знайшов я і вперше прочитав «Гаргантюа і Пантагрюеля» Франсуа Рабле (у ще неповному і недосконалому перекладі В. Пяста на російську мову) та сервантесівського «Дон Кіхота». З роками, попрацювавши у різних книгосховищах світу, я з вдячністю згадую ту скромну бібліотеку.

У студентські роки, тим більш — пізніше, значне місце посідали пошуки цікавих та потрібних книжок у букіністичних магазинах різних міст, де доводилося бувати. Знаходження якоїсь бажаної книжки сприймалося як великий успіх. На жаль, навіть моїм допитливим дітям це почуття вже незнайоме. Вони надають перевагу читанню з комп'ютерного екрану. Та і мені сьогодні часто-густо доводиться шукати потрібний текст в Інтернеті. Нічого не поробиш: закінчується **ера Гутенберга**, почалася ера тотальної діджиталізації.

Чому Ви обрали саме філологію справою всього життя? Які чинники, обставини чи люди вплинули на Ваш вибір?

Ще у школі я щиро заздрив тим однокласникам, які заздалегідь твердо знали, яку професію оберуть на все життя. У мене, на жаль, таких чітких планів не було. Учився непогано. Школу

закінчив з золотою медаллю. Літературу любив, багато читав і за програмою і поза нею. Любов до літератури підживлювалася драматичним театром, інтерес до якого виник у мене ще в дитинстві і з часом не тільки не згас, а ще й зміцнився. Проте, і математику я теж любив, навіть в олімпіадах брав участь. Зробити ж рішучий вибір було складно. Адже школу закінчив у 1955 році, коли не було мені й повних шістнадцяти років, до того ж мама тоді важко хворіла, тож залишати Ярославль та їхати «на пошуки щастя» до столиць було не своєчасно. Отож зібрав я свої документи і пішки вирушив на історико-філологічний факультет місцевого педінституту. Оформлення та співбесіда забрали аж години півтори, і я став першокурсником філологічного відділення.

Чим запам'яталися Вам університетські роки?

Навчання на першому курсі Ярославського педінституту слабко відбилася у моїй пам'яті. Багато часу проводив на баскетбольному майданчику: тренування, змагання. Хоча усі екзамени складав на відмінно: школа дала хорошу підготовку, та і програмним матеріалом не були ми на першому курсі перевантажені. Невдовзі мій батько пройшов за конкурсом на завідування кафедрою неврології в Одеському медінституті, родина переїхала до Одеси, і восени 1956 року я став другокурсником філологічного факультету Одеського державного університету ім. Мечникова.

У моєму університетському житті було чимало різних занять: і спорт, і художня самодіяльність, і науковий гурток тощо. Починаючи з третього курсу, я, хоч і вчився на славістичному факультеті, обрав полем спеціальних інтересів англійську літературу. Відчувши, що мені не вистачає серйозного знання англійської мови, паралельно з університетом закінчив підвищені курси іноземних мов, де англійську тоді викладали визнані знавці мови і хороші методисти. Моя дипломна робота про одну із тогочасних тенденцій у розвитку англійської прози та драматургії (*angry young men*) одержала високу оцінку і навіть відзнаку університетської екзаменаційної комісії.

Своїх університетських педагогів, зокрема викладачів зарубіжної літератури, добре пам'ятаю, хоча з роками як науковець з найбільшою вдячністю згадував і досі згадую **лінгвіста** — Віктора Володимировича Мартинова. Це був неабиякий знавець слов'янсько-балтійських мовних зв'язків та слов'янського глоттогенезу, і крім того він чітко орієнтувався в актуальних питаннях теоретичної лінгвістики. Він читав нам курс загального мовознавства, до якого ми (маю на увазі свій курс) не були ще достатньо підготовлені, але мене цей новий курс по-справжньому зацікавив, і я охоче читав рекомендовані Мартиновим книжки та навіть регулярно відвідував його щотижневі семінари з теоретичного мовознавства у Будинку вчених. Завдяки цим семінарам мені в подальшому було легше підступитися до теоретико-літературної проблематики.

Хто з літературознавців вплинув на формування Ваших дослідницьких інтересів і методології?

На порозі 1960-х років я розпочав (ще на погодинних засадах) викладання на кафедрі зарубіжної літератури. Тоді й виникла необхідність визначитися з напрямком своєї наукової роботи. Це було не дуже легко, оскільки своєї наукової школи на кафедрі, на жаль, не було, і орієнтири треба було шукати самому початківцю.

Пригадую перший, дійсно етапний, момент. У 1962 році в Одеському університеті проходила солідна наукова конференція, присвячена ювілею Жан-Жака Руссо. Серед учасників було чимало відомих літературознавців та істориків з різних міст країни. Були цікаві виступи, але найбільший інтерес викликала доповідь сорокарічного професора з Тартуського університету. Прізвище доповідача, Лотман, ще не було широко відомим. На прохання аудиторії головуєчий на засіданні збільшив доповідачу регламент удвічі. Через день Ю. М. Лотман з успіхом виступав у Пушкінській комісії Будинку Вчених, де я також уважно його слухав. Ще не володіючи усім матеріалом його міркувань, зрозумів, що це, мабуть, і є справжнє **наукове** літературознавство. Тоді я, звичайно, не думав, що через кілька років познайомлюсь з Юрієм Михайловичем особисто, розпоч-

ну спорадичне листування з ним, візьму участь у дискусії про методологію його наукової школи на сторінках солідного журналу тощо. Але повага і професійний інтерес до спадщини формальної школи у літературознавстві та до структуралістської методології зародилися у мене саме тоді, завдяки, перш за все, працям Ю. М. Лотмана.

Вищим авторитетом у дослідженні англійської літератури став для мене Олександр Абрамович Анікст. Мені пощастило познайомитися з ним на початку 1960-х років, коли я порадився з провідним шекспірологом країни стосовно обраної самостійно (тоді це було можливо) теми кандидатської дисертації. Хоча ця тема («Бернард Шоу і Шекспір») була, на думку деяких спеціалістів, дещо *ризикованою*, Анікст її схвалив, а потім погодився стати моїм першим опонентом на захисті. Надалі мої наукові й людські контакти з ним поширилися та зміцнилися. Окрім надзвичайної широти знань західноєвропейської літератури і театру, теоретичної естетики, в Аніксті мене приваблювали системність мислення, незламність принципових позицій, а також рідкісне вміння про найскладніші речі писати чітко та просто, не вдаючись до так званої *наукоподібності*. Хочу додати: просто, але не спрощено.

У зрілі роки довелося мені спілкуватися також з іншими видатними науковцями-гуманітаріями, але назвати всіх у досить короткому інтерв'ю, очевидно, неможливо.

А чому обрана Вами тема — Шоу і Шекспір — вважалася в ті часи ризикованою? Що саме стояло біля витоків Вашого інтересу до цієї проблематики? Чи дійсно Бернард Шоу був одним із перших «хейтерів Шекспіра»? Чи вплинула шекспірівська драма на художні стратегії Шоу-драматурга?

Драматургією Бернарда Шоу я почав серйозно цікавитися ще будучи студентом-старшокурсником, коли став читати Шоу виключно в оригіналі. Мене приваблював специфічний гумор Шоу, парадоксальна манера викладу своїх думок та діалогічного мовлення персонажів. Його боротьба з «культу Барда» була на той час майже цілиною для вітчизняного літературознавства, та

й в англomовній науці не дуже глибоко вивченою. Він, звичайно, не був хронологічно «першим» *шекспіроненависником*, але посів визначне місце серед видатних «хейтерів» поряд з Вольтером та Л. М. Толстим. В ті часи, коли я обрав цю тему, у СРСР ще панувала деяка інерція хмурого ідеологічного клімату кінця 1940-х — початку 1950-х рр. «Дисертабельними» серед зарубіжних письменників ХХ століття були або літератори-комуністи, або визнані «друзі Радянського Союзу». До останньої категорії Шоу, здається, потрапив, але дуже несхожим був він на інших *друзів*. Перш за все «палких ревнителів» шокувала пристрасть Шоу до парадоксів, коли декому важко бувало зрозуміти, серйозно він висловлюється чи жартує, чи довіряє персонажу свою власну думку, чи незабаром спростує її. Ця широта і нестандартність думок і сентенцій дратувала багатьох «спеціалістів» в наукових, а тим більш — в різних експертних радах.

Наведу один лише приклад. Коли в ювілейному толстовському році (1960) у журналі «Театр» з'явилась ґрунтовна та свіжа за розвитком думки стаття Олександра Анікста «Лев Толстой — ниспровергатель Шекспира», реакція охоронців методологічної єдності не примусила на себе довго чекати. В офіційній московській газеті «Литература и жизнь» була надрукована стаття І. Астахова «Литературные забавы Александра Аникста», яка нагадувала за своїм духом не критичну статтю, а донос. Про «дзеркало російської революції» можна було писати тільки компліментарно. Такого роду упередження діяли не тільки в імперській столиці, але й в інших містах. Очевидно, тоді я був ще надто молодий, щоб рахуватися з цією тенденцією. Навпаки, вона підігрівала мій власний інтерес до гострої теми.

Спеціальної уваги заслуговувала реакція Шоу як театрального критика (у 1890-і роки) на численні шекспірівські спектаклі найбільш популярних лондонських театрів. Треба було диференціювати ставлення Шоу-рецензента до театрального втілення шекспірівських шедеврів від сприйняття ним власне драматургії Шекспіра. Треба було не змішувати полеміку навколо тогочасної театральної естетики з драматургічним матеріалом. Важливим завданням була систематизація багатьох оціночних висловлювань Шоу про драматургію Шекспіра. Деякі з них нібито супере-

чили одне одному, хоча насправді з'являлися у різні часи і у контексті різних полемік. Хотілося також прослідкувати еволюцію деяких оцінок Шоу, яка відбувалася протягом 60 років його активної літературної діяльності.

Окремий розділ дисертації був присвячений вивченню значення Шекспірівських традицій для творчості самого Шоу. У руслі цієї проблеми особливий інтерес у мене викликали драма «Цезар і Клеопатра», в якій Шоу нібито «ставав на прю» з шекспірівською трактовкою образу Юлія Цезаря, одноактна п'єса «Смаглява леді сонетів» та драма «Дім, де розбиваються серця», центральною фігурою якої є, по вислову самого Шоу, «сучасний король Лір» — капітан Шотовер.

Ваша наукова і викладацька діяльність пов'язані з Україною. Саме українській шекспіріані, до творення якої Ви долучилися безпосереднім чином, присвячена значна частина Вашого наукового доробку. Коли виник і як формувався Ваш інтерес до української рецепції Шекспіра?

Так трапилося, що перші мої суто наукові публікації з'явилися у рік шекспірівського ювілею (1964) і пов'язані були — так чи інакше — з українською культурою. Перша опублікована стаття називалася «Шекспір в естетиці Лесі Українки». Вона була, на мій пізніший погляд, ще юнацькою, незрілою, але, як це не дивно, потрапила до наукового обігу. Велика стаття з теми кандидатської дисертації була надрукована у першому, тематичному (шекспірівському) випуску українського міжвідомчого збірника «Іноземна філологія». Наприкінці того ж 1964 року захистив я свою кандидатську дисертацію, в оцінці якої, поряд із офіційними опонентами, провідною організацією виступила кафедра зарубіжної літератури Львівського державного університету, очолювана відомим літературознавцем професором О. В. Чичеріним.

Проте спеціального інтересу до вивчення історії українського шекспірознавства у мене тоді ще не було. Виник такий інтерес значно пізніше. У 1993 році, вже проживаючи постійно на Заході, я був запрошений на Європейську шекспірівську конференцію, яка відбувалася під егідою Британської Ради у приміщенні університету імені Святого Климента Охрид-

ського у столиці Болгарії. Через рік матеріали цієї конференції були надруковані Шеффільдським академічним видавництвом в окремому томі під назвою «Шекспір у новій Європі» („Shakespeare in the New Europe“). Цей збірник викликав широкий інтерес науковців у різних країнах. Згодом я одержав листа від американського колеги Джеймса Харнера, який був головним редактором щорічника «Світова шекспірівська бібліографія» („World Shakespeare Bibliography“), що видавався Фолджерівською бібліотекою у Вашингтоні. Харнер запропонував мені бути кореспондентом щорічника і курирувати у ньому український розділ. Я охоче погодився і протягом п'ятнадцяти років ретельно поповнював випуски цього видання даними про нові шекспірівські вистави українських театрів і нові шекспірознавчі праці українських науковців.

Це заняття було трудомістким, але в той же час приємним. Радісно було слідкувати за тим, як крок за кроком зростав інтерес українського театру до драматургії великого Барда і реально поповнювалися книжкові полиці новими перекладами Шекспіра на українську мову та шекспірознавчими публікаціями, які з'являлися в Україні. Зауважу, що важливу роль у цьому процесі зіграла діяльність Українського міжуніверситетського шекспірівського центру, який виник і почав активно розвиватися на базі Класичного Приватного Університету в Запоріжжі.

Резонансними подіями були проведені згаданим центром Міжнародні Шекспірівські конференції. Пишаюся тим, що брав участь у кількох із тих наукових подій.

Можна було б також пригадати ще деякі факти — свідоцтва входження України до світової традиції освоєння шекспірівської спадщини. Наведу лише один приклад. У великому томі — глобальній світовій антології шекспірівських сонетів, яка вийшла у Швейцарії в 2009 році і вже двічі перевидавалася, — є український розділ, упорядкований Вашим покірним слугою. З роками вже важко було не помітити, як Україна упевнено посідає своє законне місце на мапі світового шекспірознавства. Думається, що це не короткочасна кампанія, а постійний напружений процес, який розрахований надовго. Назавжди.

Розмову вела Наталія Торкут